

РОЗДІЛ II. ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ А. С. МАКАРЕНКА В СУЧАСНІЙ КРЕАТИВНІЙ ОСВІТІ

УДК 808.55:371.134

Д. В. Будянський

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

РОЛЬ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ А. С. МАКАРЕНКА

У статті описано досвід А. С. Макаренка в галузі організації діяльності театрального колективу як засобу виховної роботи. На прикладі закладів, очолюваних А. С. Макаренком, докладно розглянуто методи, форми роботи в аматорському театрі. Автор досліджує постановки, які були здійснені в різні часи, репертуар колективу, внесок артистів Харківського театру російської драми в розвиток театральної справи при комуні ім. Ф. Дзержинського. Розкрито режисерський, акторський і драматургічний аспект творчості А. С. Макаренка.

Ключові слова: театр, виховання, вистава, репетиція, театральна педагогіка, акторська майстерність, драматичний гурток, самореалізація.

Постановка проблеми. Освіта України наразі перебуває на етапі радикальних змін. Процеси реформування всіх ланок освітньої системи, оновлення змісту, форм, методів навчання й виховання підростаючого покоління спонукають педагогів до творчих пошуків, підвищення професійної майстерності, оволодіння інноваційними технологіями, а також до ретельного вивчення зарубіжного й вітчизняного педагогічного досвіду. Не випадково сучасні дослідники знову звертаються до ідей, здобутків видатного педагога-новатора А. С. Макаренка. Розроблену ним педагогічну систему, яка включала концептуальні засади, чітко визначені умови, методичний інструментарій, засоби тощо, з упевненістю можна вважати ефективною технологією перевиховання соціально дезадаптованих дітей. Важливою складовою цієї технології була виховна робота, яка здійснювалася в тому числі й засобами мистецтва, зокрема театру.

Цей аспект досвіду А. С. Макаренка сьогодні недостатньо висвітлений у науковій літературі. Отже, тема нашого дослідження **«Роль театрального мистецтва в педагогічній системі А. С. Макаренка»** є актуальною та корисною для вчителів, вихователів, викладачів вищої школи, соціальних педагогів, психологів, які використовують у навчально-виховному процесі здобутки театрального мистецтва.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемі використання здобутків театрального мистецтва в навчально-виховному процесі присвячено велику кількість досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких І. А. Зязюн (формування творчої особистості вчителя засобами

театральної педагогіки) [9], О. С. Булатова (основи педагогічного артистизму як необхідного компоненту професіоналізму вчителя) [2], Л. Г. Дубина, Ю. П. Єлісовенко (театральна педагогіка та її значення у формуванні педагогічно доцільних взаємин) [3], О. Г. Коломієць (мистецтво (в тому числі театральне) як засіб упередження агресивності особистості) [4], Н. В. Стадніченко (вплив театру на культурне та соціальне становлення молоді) [10] та інші.

Водночас зазначимо, що проблема ефективного використання театру в процесі виховання й перевиховання підростаючого покоління є наразі мало дослідженою в науковій літературі. Це дає підстави для ретельного вивчення саме цього елемента педагогічної системи А. С. Макаренка з метою оптимізації виховної роботи в сучасних освітніх закладах (школах, інтернатах, коледжах тощо) (**мета статті**).

Виклад основного матеріалу. З моменту виникнення, а це більше 2 тис. років тому, театр відіграє важливу роль у суспільному житті не лише як засіб розваги, відпочинку, але і як потужний інструмент виховання соціально-значимих якостей, формування морально-естетичних цінностей, розвитку творчих здібностей, розкриття емоційних і духовних потенцій особистості.

Театралізовані дійства використовувались:

- у період первіснообщинного ладу з метою передачі знань молодому поколінню;
- у період розквіту Грецької, а потім і Римської цивілізацій як метод виховання патріотизму, боротьби з соціальними проблемами, укріплення авторитету влади;
- в епоху Відродження як метод вивчення мистецької спадщини Античності;
- у Києво-Могилянській академії як засіб удосконалення християнських чеснот;
- у Шляхетному корпусі як засіб вивчення іноземних мов;
- у європейських навчальних закладах XVII–XVIII століть із метою оптимізації процесу навчання, формування практичних умінь і навичок;
- у XVIII–XIX століттях як засіб естетичного виховання (популярність так званих «домашніх театрів») [1].

Навчання й виховання учнів із застосуванням елементів театрального мистецтва здійснювали Сократ, Аристотель, Платон, Квінтіліан, Цицерон, Я. А. Коменський та інші. Метод театралізації у вітчизняній педагогіці практикували П. Могила, Ф. Прокопович, Г. С. Сковорода, В. О. Сухомлинський та ін.

Проте, лише А. С. Макаренко одним із перших у вітчизняній педагогіці організував театральну справу на наукових засадах, максимально ефективно використав виховні можливості цього жанру мистецтва.

Театру А. С. Макаренко відводив значне місце у виховній роботі з колоністами. У колонії ім. М. Горького театр був засобом політичного, естетичного, художнього виховання, одним з видів суспільно-корисної діяльності. За допомогою театру колонія проводила велику політичну й культурно-просвітницьку роботу серед місцевого населення.

У розділі «Театр» з «Педагогічної поеми» Антон Семенович пише: «Я надавав великого значення театрові, бо завдяки йому значно поліпшувалася мова колоністів і взагалі сильно розширювались обрії» [7, 216]. Ось чому «майже весь вільний час ми приносили в жертву театру» [7, 211], зазначає Антон Семенович у тому ж розділі.

Хоча театр у колонії був самодіяльним А. С. Макаренко докладав багато зусиль для того, щоб в умовах обмежених матеріальних можливостей він працював на належному художньому рівні.

А. С. Макаренко – великий знавець театру, драматург, який володів акторськими й режисерськими здібностями, у своїх поглядах щодо змісту, форми театрального мистецтва, акторської гри був більш близьким до концепції В. Е. Мейєрхольда (умовний театр, «біомеханіка»), ніж до К. С. Станіславського (реалістичний театр, школа «переживання»), що позначалося на його постановках, які він, як режисер, здійснив у колонійському та комунарському театрах [5]. Ці роботи викликали значний інтерес не лише з боку комунарської громади, але й мешканців навколишніх сіл і шанувальників театрального мистецтва Харкова, а деякі з них ставали справжньою культурною подією, про що свідчили повні аншлаги й суперечки через квитки. У листі до Г. С. Салько (березень 1928 року) А. С. Макаренко, описуючи труднощі, які переживає колонія через холодну погоду, зокрема зазначав: «...у нас зараз вистава, і мешканці Куряжа вже слухняно стоять у черзі до дверей» [6, 32]. Тільки за один зимовий сезон колоністи поставили близько 40 п'єс [7].

Важливим виховним моментом у цих постановках було те, що разом із колоністами в них брали участь і педагоги: Антон Семенович Макаренко, Віктор Миколайович Терський та ін.

В. М. Терський – найближчий соратник А. С. Макаренка, який пропрацював у колонії ім. М. Горького й комуні ім. Ф. Дзержинського більше 15 років учителем малювання й креслення, а також очолював у цих установах позакласну клубну роботу, був яскравим актором, виконавцем різноманітних ролей. Серед найбільш успішних вистав він виділяє такі: «На дні» за п'єсою

А. М. Горького (в ролі Сатина – А. С. Макаренко), «Дон Кіхот» (у головній ролі – В. М. Терський), «Ревізор» (у ролі Городничого – А. С. Макаренко).

Одним із найбільш улюблених театральних жанрів колоністів були так звані «огляди», які склалися з кількох сцен, об'єднаних однією темою. Наприклад, колективно було створено огляд «Подорож Європою», у якій головна тема та план вистави були придумані Антоном Семеновичем, а багато гумористичних сцен, гострих ситуацій, сміливих перетворень – колоністами. Отже, робота по створенню вистав-оглядів була справжньою колективною творчістю.

Досвід виховання за допомогою театального мистецтва був продуктивно використаний у комуні ім. Ф. Дзержинського, при якій діяло близько 13 гуртків за такими напрямками: клубно-виробничий, спортивний і відпочинку й загального розвитку [6]. Останній напрямок включав роботу драматичного, письменницького, природознавчого, бібліотечного гуртків.

Продуктивній роботі театального колективу значною мірою сприяла тісна співпраця між комуною та Харківським державним театром російської драми, яка бере свій початок із 1933 року. Історія цього шефства – яскравий приклад естетичного впливу театру на виховання молоді.

Адміністрація й громадські організації доручили роль організатора цих відносин одному з провідних акторів Харківського театру російської драми Олександрові Івановичу Янкевському [5]. Він узяв на себе й обов'язки керівника театальної роботи в комуні.

А. С. Макаренко в особі А. І. Янкевського зустрів однодумця і помічника. У результаті такої співпраці театральна робота в комуні досягла високої досконалості. О. І. Янкевському також були близькі педагогічні погляди А. С. Макаренка, зокрема ті, що стосуються акторської майстерності вихователів. А. С. Макаренко стверджував, що педагог повинен володіти мімікою, пластикою тіла, технікою мовлення, умінням керувати творчим самопочуттям, бути природним у процесі спілкування з вихованцями, вміти точно, органічно й щиро «зіграти» певний емоційний стан [8]. Отже, у працях видатного педагога О. І. Янкевський знаходив для себе, як для актора, багато корисного.

Заслужений артист радянського союзу Олександр Іванович Янкевський керував драматичним гуртком комуні ім. Ф. Дзержинського з 1933 по 1937 рік. За спогадами Олександра Івановича в комуні діяли два гуртки – один юнацький, яким керував він, інший – дитячий, який працював під керівництвом М. Ф. Разуваєва. Існування двох гуртків полегшувало складання репертуару, дозволяло задовольнити інтереси «артистів» різного віку.

А. С. Макаренко та О. І. Янкевський одним з головних принципів позакласної роботи вважали її високу якість, наближену до рівня професійного мистецтва, тому були надзвичайно вимогливі до гри студійців. Спектакль уважався підготовленим і прийнятим до постановки лише тоді, коли всі його складові, а саме гра акторів, оформлення, костюми, грим, бутафорія, декорації, були визнані такими, що відповідають високому художньому рівню.

Підготовка до спектаклю здійснювалася за чіткою схемою:

- вибір п'єси;
- індивідуальне, а потім і колективне читання, яку, як правило, здійснював сам О. І. Янкевський, даючи пояснення й коментарі;
- бесіда щодо теми, основних сюжетних ліній, характерів і взаємин персонажів;
- розучування ролей, із визначенням термінів підготовки;
- застільне читання п'єси за ролями;
- репетиційний період;
- здача вистави;
- прем'єра.

Також студійцям читалися лекції, проводилися бесіди з історії театру, акторської майстерності, гриму, психології та логіки сценічного мистецтва. Розучувалися етюди, виконувалися вправи.

На відміну від професійної студії, комунарський театральний колектив не готував до акторської діяльності. Проте його учасники отримували ґрунтовні знання з театального мистецтва, розвивали свої творчі здібності, оволодівали навичками комунікації, вдосконалювали культуру мовлення тощо. На заняттях студії обговорювалися й розбиралися переглянуті студійцями вистави. Вони, як і всі комунари, відвідували театри Харкова. Відвідинам спектаклю передувала бесіда про п'єсу, а після перегляду влаштовувалось обговорення й розбір постановки. Антон Семенович привчав студійців висловлювати свої думки та враження щодо кожної постановки, визначати ідею твору, характеризувати образи, оцінювати гру акторів.

Не випадково, деякі комунари, які мали яскраво виражені акторські здібності, після завершення театального училища стали артистами (Д. Терентюк, К. Борискіна, А. Сиромятникова, І. Ткачук). Решті учасників, які акторами не стали, студія дуже багато дала для їх виховання, культурного, інтелектуального й духовного розвитку, що допомогло їм у соціальній адаптації та подальшому професійному становленні [5].

Учасники театральної студії презентували свої роботи в комуні, перед працівниками НКВС, які шефствували над закладом, а також у робочих

клубах і палацах культури Харкова. Колектив неодноразово брав участь у конкурсах художньої самодіяльності в Харкові, Києві, Москві, і завойовував призові місця. Про серйозність організації театральної справи свідчить репертуар комунарської студії. З 1933 по 1937 роки нею були підготовлені такі вистави: «Заколот» Д. А. Фурманова, «Скупий лицар», «Борис Годунов», «Русалка» О. С. Пушкіна, «Ревізор» М. В. Гоголя, «Ювілей», «Зловмисник» А. П. Чехова, «Бронепоезд-1469» В. В. Іванова, «Тартюф» Ж. Б. Мольєра, «Музикантська команда» Л. С. Любашевського та інші.

Ставилися також сатиричні огляди на місцеві теми. Зокрема, був поставлений спектакль «Комунарський Онєгін», присвячений героїці й будням, успіхам і недолікам життя комуни, лібрето до якого написав А. С. Макаренко. У виставі була використана музика з опер П. І. Чайковського «Євгеній Онєгін» і «Пікова дама». Роль Макаренко виконував актор Харківського театру російської драми Олександр Григорович Крамов.

Кілька п'єс для колективу написав сам Антон Семенович. Сюжети для них були запозичені, головним чином, із життя комуни. У вересні – жовтні 1933 р. А. С. Макаренко написав п'єсу «Мажор», спрямовану на передачу бадьорого, життєрадісного настрою комунарів і під псевдонімом «Андрій Гальченко» представив її на всесоюзний конкурс п'єс. Журі конкурсу п'єсу схвалило. Наступною була «виробнича» п'єса з життя заводських оптиків, які борються за усунення браку – «Ньютонові кільця» (неопубл.). А. С. Макаренко написав також сценарії «Справжній характер», «Відрядження» (обидва опубл. 1952), роман «Шляхи покоління» (незакінч., також із заводського життя).

Про високе визнання внеску театру в розвиток комуни свідчить той факт, що акторам О. Г. Крамову, М. В. Петрову, О. І. Янкевському та іншим – було присвоєно звання комунарів-дзержинців [5].

Отже, узагальнюючи досвід А. С. Макаренка, можна зробити **висновок**, що для ефективної роботи театру як інструменту виховного впливу необхідні такі чинники:

- чітка організація роботи театрального колективу (розклад, планування);
- спрямованість вистав на громадянське, патріотичне, естетичне виховання (драматургічний матеріал обирався з огляду на його виховний зміст);
- висока вимогливість до всіх учасників творчого процесу;
- залучення фахівців – професійних акторів;
- регулярні покази вистав на різних сценах;

- відвідування професійних театрів, знайомство із творчістю майстрів сцени;
- засвоєння базових знань з історії, теорії та методики театрального мистецтва.

Ці положення, плідно використані видатним педагогом А. С. Макаренком, не втратили своєї актуальності й сьогодні, тому можуть бути інтегровані в сучасний навчально-виховний процес і сприяти ефективній самореалізації підростаючого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будянський В. І. Шкільний театр / В. І. Будянський, Д. В. Будянський. – Суми : «Козацький вал», 2002. – 184 с.
2. Булатова О. С. Педагогический артистизм : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / О. С. Булатова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 240 с.
3. Дубина Л. Г. Театральна педагогіка та її значення у формуванні педагогічно доцільних взаємин / Л. Г. Дубина, Ю. П. Єлісовенко // Актуалізація ідей антропоцентризму в умовах реформування загальноосвітньої і вищої школи : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Секції III–IV. – Полтава. – 2001. – С. 84–89.
4. Коломієць О. Г. Роль мистецтва в упередженні агресивності особистості / О. Г. Коломієць // Вісник Черкаського університету. – Вип. 210. – С. 54–59.
5. Лялін Н. О. «Александр Иванович Янковский» – друг и соратник А. С. Макаренко [Електронний ресурс] / Н. О. Лялін, І. І. Яценко. – Режим доступу : http://spb-tombs-walkeru.narod.ru/nv_p/yankevskiy.html.
6. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. / [сост. : М. Д. Виноградова, А. А. Фролов]. – М. : Педагогика, 1986. – Т. 8. – 336 с.
7. Макаренко А. С. Педагогічна поема / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1977. – 507 с.
8. Макаренко А. С. Некоторые выводы из педагогического опыта / А. С. Макаренко // Соч. : в 7 т. – М., 1958. – Т. 5. – С. 227–250.
9. Педагогічна майстерність : підруч. / Зязюн І. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
10. Стадніченко Н. В. Вплив мистецтва театру на культурне та соціальне становлення молоді / Н. В. Стадніченко // Проблеми формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – 2010. – Вип. 10. – С. 160–164.

РЕЗЮМЕ

Д. В. Будянський. Роль театрального искусства в педагогической системе А. С. Макаренко.

В статье описан опыт А. С. Макаренко в отрасли организации деятельности театрального коллектива как средства воспитательной работы. На примере заведений, возглавляемых А. С. Макаренко, обстоятельно рассмотрены методы, формы работы в любительском театре, исследованы постановки, которые были осуществлены в разные времена, репертуар коллектива, определен вклад артистов Харьковского театра российской драмы в развитие театрального дела при коммуне им. Ф. Дзержинского. Раскрыт режиссерский, актерский и драматургический аспект творчества А. С. Макаренко.

Ключевые слова: театр, воспитание, спектакль, репетиция, театральная педагогика, актерское мастерство, драматический кружок, самореализация.

SUMMARY

D. Budianskiy. Role of dramatic art in the Makarenko's pedagogical system.

Makarenko's experience in the organization of activity of theatrical collective is described in the article. Methods, forms of work in a community theatre on the example of establishments, headed by A. Makarenko are considered. Author investigates performances, which were carried out in different times, repertoire of collective, contribution of artists of the Kharkov theater of Russian drama in development of theatrical business at a commune named of Dzerzhinskiy. The producer, actor and dramaturgic aspect of Makarenko's creation is exposed.

Key words: theatre, education, performance, rehearsal, theatrical pedagogics, actor trade, dramatic group, self-realization.